

Історичні науки

378.016:94 + 37.017.4

Гончарова Наталія Олександрівна

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та методики її навчання
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Goncharova Nataliia

*PhD of Historical Science, Associate Professor
Head of the Department of History and Methods of Its Teaching
Izmail State University of Humanities*

DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2026-6-12091>

**ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ
HISTORICAL SOURCES IN THE FORMATION OF STUDENTS' CIVIC
COMPETENCE**

***Анотація.** У статті проаналізовано роль історичних джерел у процесі формування громадянської компетентності студентської молоді. Визначено освітній та виховний потенціал історичних документів. Обґрунтовано, що робота з періоджерелами розвиває критичне мислення, вміння протидіяти маніпуляціям та формує свідому громадянську позицію. Запропоновано дієві методи інтеграції джерельного матеріалу в освітній процес.*

***Ключові слова:** історичне джерело, компетентність, програма політичної партії.*

Summary. *The article analyzes the role of historical sources in the process of forming civic competence of students. The educational potential of historical documents is determined. It is substantiated that working with primary sources develops critical thinking, the ability to counteract manipulation, and forms a conscious civic position. Effective methods of integrating source material into the educational process are proposed.*

Key words: *historical source, competence, political party program.*

Практична потреба у підвищенні якості гуманітарної підготовки студентів зумовлює пошук дієвих засобів розвитку їхньої громадянської свідомості. Провідна роль у цьому процесі належить системній роботі з історичними джерелами в межах особистісно орієнтованого навчання. Впровадження комплексної методичної системи, на відміну від розрізнених засобів, забезпечує глибоке засвоєння знань, вдосконалює дослідницькі навички та трансформує теоретичні здобутки у стійкі громадянські компетентності.

В. Молоткіна, О. Тарапон зазначають доцільність побудови освітнього процесу на уроках історії відповідно до принципів багатоаспектного, систематичного та цілеспрямованого використання історичних документів. Дослідниці переконують, що такий формат роботи «сприяє підвищенню мотивації до навчання, створює можливості для самостійного процесу навчання, розширює можливості діалогу в освітньому процесі, формує дослідницькі вміння та навички» [1, с. 109].

П. Мороз, І. Мороз вказують, що робота з історичними джерелами на уроках історії має носити системний характер, при цьому поступово ускладнюючи як самі джерела, так і завдання до них. Завдання мають розроблятися на основі дослідницького та диференційованого підходів до навчання, мати різнорівневий характер з їх поступовим ускладненням [2, с. 151].

Ми погоджуємось з Т. Ковбасюк, що «історичний документ стане для учнів невичерпним джерелом потрібних знань лише за умови, якщо його використовувати в процесі навчання не у формальному інформаційно-цитатному плані, а шляхом безпосередньої творчо-пошукової роботи учнів над текстом» [3, с. 126].

Розглядаючи використання візуальних джерел на уроках історії, В. Молоткіна, Л. Хмельницька констатують: на сучасному етапі мета використання візуальних джерел змінилася. Якщо раніше вони слугували доповненням і закріпленням тексту параграфа підручника, то тепер учні повинні навчитися самостійно отримувати з них інформацію. Адже візуальні джерела можуть передавати інформацію так само, як і текстові, але вони зрозуміліші, виразніші та легші для сприйняття [4, с. 232]. Ефективна робота з історичними джерелами забезпечує реалізацію діяльнісного і компетентнісного підходів, які є одними з провідних (поряд з особистісно орієнтованим та аксіологічним) у сучасному освітньому процесі [5, с. 45–46].

Т. Ткаченко, Т. Соловйова, О. Ткаченко зауважують, що високу результативність має використання методу порівняльного аналізу різних історичних джерел. Цей метод передбачає роботу учнів і студентів із кількома джерелами, що відтворюють відмінні погляди на одну подію. Це допомагає виявити розбіжності у трактуванні минулого та дозволяє здобувачам освіти передусім аналізувати інформацію, а не просто сприймати її. Така діяльність сприяє усвідомленню складності і багатогранності історичних процесів, з’ясуванню достовірності змісту документів, формуванню власної думки [6, с. 110]. У підсумку маємо активізацію пізнавальної діяльності, підвищення внутрішньої, соціальної та ціннісно-смислової мотивації здобувачів освіти на заняттях історії.

У межах викладання історичних дисциплін залучаємо студентів до критичного аналізу програм політичних партій. Такий формат роботи не

лише поглиблює знання про генезу українського багатопартійного дискурсу початку XX ст., а й виступає ефективним інструментом розвитку громадянської компетентності. Він дозволяє здобувачам вищої освіти осмислити тогочасний суспільно-політичний контекст та усвідомити історичну роль молоді у процесах державотворення.

У вступі наголошуємо на тому, що на початку XX ст. розвиток національно-політичного руху потребував принципово нових організацій, які були б в змозі задовольнити не тільки культурні, а й суспільно-політичні запити українського населення. Такими організаціями стали національні політичні партії. Виникнення українських партій у Наддніпрянщині на рубежі XIX–XX ст. було зумовлене ширшим включенням до національного руху радикально налаштованої молоді, її подальшою політизацією, утворенням і діяльністю політичних партій у західноукраїнських землях. Далі студенти діляться на групи і приступають до опрацювання програмних документів, застосовуючи алгоритм. Додатковим фокусом дослідження виступає специфіка репрезентації інтересів молоді у програмах вітчизняних політичних партій.

Після кожна група презентує власні нароби. Політичним маніфестом першої у Наддніпрянській Україні Революційної української партії (РУП, 1900 р.) стала написана за її проханням М. Міхновським і видана у Львові «Самостійна Україна». Цю брошуру навряд чи можна назвати системним та послідовним викладом завдань організації. Перспективи розвитку майбутньої Української держави, питання внутрішньополітичного та соціально-економічного устрою у цій програмі не розглядалися. По суті, цією брошурою молодь задекларувала виникнення в українському національному русі радикального напрямку.

Відносно становища молоді М. Міхновський радше розставляє акценти у стосунках між старшим поколінням українофілів та молодією генерацією: «покоління з так званого українофільського табору своєю

безідейністю, своєю надзвичайною інертністю відіпхнули від себе цілий ряд рухів молоді, що стояла на українсько-національному ґрунті» [7, с. 17]. Автор «Самостійної України» наголошує, що між молодого Україною й українофілами немає ніяких зв'язків: «Через свою тактику й політику українофіли лишилися без потомства, і сучасна молода Україна вважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка, а її традиції йдуть до Мазепи, Хмельницького та короля Данила минаючи українофілів» [7, с. 17].

На Правобережній Україні майже одночасно з РУП у 1900 р. була створена Українська соціалістична партія (УСП), яка у своїй діяльності орієнтувалася на Польську соціалістичну партію (ППС). У серпні 1900 р. був розроблений «Нарис програми української партії соціалістичної». У червні–грудні 1903 р. УСП об'єдналася з РУП. Згодом, після короткочасного самостійного існування, на початку 1904 р. більшість членів УСП вступили до лав Польської соціалістичної партії.

Восени 1902 р. націонал-демократична частина РУП заснувала Українську народну партію (УНП). Ідеолог партії – М. Міхновський написав програму, що вийшла друком у Чернівцях у 1906 р.

У жовтні 1904 р. на з'їзді Всеукраїнської загальної безпартійної демократичної організації (БЗБДО) було проголошено заснування Української демократичної партії (УДП), яка мала стати загальнонаціональним об'єднанням без класових відмінностей [8, с. 189]. У практичній діяльності партія не йшла далі звернень до царського уряду з проханням здійснити незначні реформи й забезпечити українцям рівні з росіянами права. У березні 1905 р. на партійному з'їзді було схвалено програму УДП.

Українська радикальна партія (УРП) була створена після виходу зі складу Української демократичної партії радикальної частини її членів. Цілі та напрямки своєї діяльності радикали виклали в «Платформі Української радикальної партії».

Революційні події 1905 р., а також слабкість матеріальної бази призвели наприкінці зазначеного року до об’єднання УРП та УДП в Українську радикально-демократичну партію (УРДП).

До другого з’їзду Революційної Української Партії в грудні 1905 р. Центральний комітет підготував проєкт нової програми. Вона не була прийнята через розкол цієї організації, але становить певний теоретичний інтерес. Тоді ж шляхом перейменування РУП виникла Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) та була прийнята «Програма Української Соціал-Демократичної Партії».

Прагнучи привернути на свій бік різні верстви населення, використати їхню силу для здійснення своїх партійних вимог, новостворені партії у програмових документах намагалися охопити всі аспекти суспільного життя: економічний, політичний, культурний. Робилися спроби вирішити аграрне, соціальне та національне питання. Неабияке значення у своїх програмах партії відводили проблемам молоді.

Так, у соціальній сфері програми Революційної української партії, Української радикально-демократичної партії, Української народної партії, Української соціал-демократичної робітничої партії наголошували на повній забороні праці дітей до шістнадцяти років [9, с. 40, 49, 92, 97]. У своїх партійних документах РУП, УНП, УРП, УРДП та УСДРП вимагали для підлітків від шістнадцяти до вісімнадцяти років максимального 6-годинного робочого дня. Крім того, РУП, УНП та УСДРП виступали за заборону нічної праці для дітей-підлітків [9, с. 40, 49, 97]. У програмах Народної та Соціал-демократичної робітничої партій наголошувалося на необхідності створення на фабриках і заводах дитячих притулків, де б робітниці могли безпечно залишити своїх дітей.

Усі задекларовані політичні перетворення носили характер загальногромадянських прав, опосередковано відповідаючи їм прагненням молоді у цій сфері. За загальне, рівне, безпосереднє виборче право з таємним

голосуванням для кожного громадянина старше двадцяти років, без різниці статі виступали РУП та УСДРП [9, с. 41, 98]. Українська радикальна та об'єднана радикально-демократична партія вимагали для кожного громадянина двадцяти одного року, без різниці статі, віри і національності, права обирати та бути обраним. Вимоги демократичних свобод слова, совісті, друку, страйків, зборів і спілок були зазначені у політичних програмах РУП, УСП, УНП, УДП, УРП, УРДП та УСДРП [9, с. 41, 44, 58, 80, 83]. Українська радикально-демократична партія проголошувала рівні для всіх громадянські права й повинності та скасування привілеїв усіх класів, станів, статі, віри й нації [9, с. 89]. Партійний документ Української соціал-демократичної робітничої партії наголошував також на необхідності надання кожній нації права на культурне і політичне самовизначення [9, с. 98].

Програмовий документ кожної української політичної партії початку ХХ ст. містив широкий спектр культурно-освітніх вимог. Виступали за право отримувати обов'язкову, безплатну, загальну освіту дітям до шістнадцяти років Революційна, Соціалістична, Радикальна, Соціал-демократична робітничі українські партії [9, с. 41, 44, 85, 98]. Радикальна партія декларувала «надання молоді, що має хист до науки, на період навчання у вищих навчальних закладах безплатної освіти та при потребі засобів до життя з крайових або громадських коштів» [9, с. 86]. Окремим пунктом програм РУП, УСП та УРП оговорювалося державне забезпечення учнів підручниками, одягом, їжею [9, с. 41, 44, 85]. Революційна українська партія, її наступниця Соціал-демократична робітничі партія, Народна та Радикально-демократична партія обов'язковим вважали створення відповідної кількості шкіл для кожної нації [9, с. 41, 98, 67, 90].

Програмовий документ Радикальної партії підпорядковував початкову, середню та вищу освіту Народній Раді, окружним сеймам і громаді [9, с. 85–86]. УСДРП виступала за передання всієї народної освіти в

Україні до відомства Українського Сейму [9, с. 98]. Об’єднана радикально-демократична партія наголошувала на потребі розробити шкільні програми таким чином, щоб молодь переходила до наступної освітньої ланки без спеціального екзамену [9, с. 90–91]. Автономія вищих навчальних закладів проголошувалася у документах УДРП та УНП [9, с. 69, 91].

Національні політичні партії по-різному вирішували мовне питання. Революційна українська та Соціал-демократична робітничі партії виступали за рівноправність усіх мов у громадських, державних та освітніх інституціях [9, с. 40, 97]. Демократична партія вимагала введення народної мови на всіх рівнях суспільного життя [9, с. 81]. Програми радикальної й радикально-демократичної партій наголошували на необхідності впровадження в освітніх та урядових установах української мови [9, с. 86, 91].

На відміну від інших партій програмовий документ Української народної партії мав досить докладну розробку молодіжного питання. У соціально-економічній сфері, крім вищезазначених вимог, заборонялася праця підлітків на шкідливих для здоров’я виробництвах [9, с. 49]. Серед політичних вимог проголошувалася свобода національності, свобода українського слова і друку [9, с. 58]. У культурно-освітньому напрямку декларувалося: підпорядкування освітніх установ усіх рівнів в Україні українському народу; відокремлення школи від державної влади та передання її у розпорядження територіальних громад; заборона втручання уряду до внутрішнього життя українських шкіл; утримання шкіл в Україні за рахунок українського парламенту із використанням додаткових громадських коштів; а також відмова від примусової загальної освіти, поки «школа буде в руках уряду чужого народу». Освітньою справою в Україні, за задумом Української народної партії, мала завідувати незалежна від уряду Шкільна Рада, обрана таємним, рівним, безпосереднім і загальним

голосуванням. Окрім головної Шкільної Ради, на місцях мали діяти місцеві шкільні ради [9, с. 67–69].

Підбиваючи підсумки аналізу програмових документів українських політичних партій початку ХХ ст. студенти визначають наступне. Національні партії надавали певну увагу проблемам дітей та молоді, прагнули вирішення нагальних молодіжних питань. Насамперед, вони декларували необхідність змін щодо полегшення умов праці на виробництві, створення можливості для отримання молоддю початкової, середньої та вищої освіти, надання молоді права брати участь в управлінні державою. Крім того, в результаті проведеної роботи здобувачі вищої освіти роблять такий вагомий висновок: у віковому складі українських політичних партій початку ХХ ст. абсолютно домінувала молодь – переважно люди віком від 17 до 30 років. Український партійно-політичний рух цього періоду мав виразне «студентське обличчя», що суттєво відрізняло його від європейських консервативних партій.

Таким чином, робота з історичними джерелами навчає студентів самостійно здобувати знання, аналізувати інформацію та висловлювати власну думку. Це сприяє розвитку дослідницьких компетентностей, які є важливими не лише у вивченні історії та громадянської освіти, але й для успішної самореалізації в будь-якій сфері діяльності. Робота з історичними джерелами створює сприятливі умови для практичного застосування творчих завдань через партнерство здобувачів освіти та викладача.

Використання історичних джерел є фундаментальним інструментом у процесі формування громадянської компетентності студентської молоді. Аналіз нормативних актів, мемуарів, усних джерел, артефактів тощо дозволяє здобувачам освіти не просто засвоювати готові знання, а самостійно аналізувати минуле, розвивати критичне мислення та протидіяти маніпуляціям. Робота з першоджерелами сприяє глибокому

розумінню причинно-наслідкових зв'язків в історії, формуванню національної ідентичності, патріотизму та свідомої громадянської позиції.

Література

1. Молоткіна В., Тарапон О. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication*. 2022. № 16. С. 107–129.

2. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 4. С. 142–153.

3. Ковбасюк Т. Л. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами. *Вісник Житомирського державного університету*. 2009. Вип. 47. Серія: Педагогічні науки. С. 126–133.

4. Молоткіна В., Хмельницька Л. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. *Society. Document. Communication*. 2023. № 18. С. 227–252.

5. Найман О. Голокост в Україні (Історія України, 10 кл.). *Історія в школі*. 2019. № 9–10. С. 43–49.

6. Ткаченко Т., Соловійова Т., Ткаченко О. Історичні джерела як засіб формування дослідницьких компетентностей учнів та студентів при вивченні курсів з історії та громадянської освіти. *Український літопис*. 2025. Вип. 5. С. 109–117.

7. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. Тернопіль. 1991. 83 с.

8. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Документально-художнє видання. Київ, 2003. 415 с.

9. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Програмові та довідкові матеріали / Упор. В. Ф. Шевченко. Київ, 1993. 336 с.